

СУЗІР'Я ЛЕБЕДЯ

*Пам'яті моїх Дорогих і Незабутніх
Батьків — Миколи Петровича Косача
і Ната.ііі Григоріївни Косач з ко-
зацького роду Дроошів.*

Від автора

«СУЗІР'Я ЛЕБЕДЯ» — це фрагмент родинної саги одного українського козацько-шляхетського роду. Таких родів на Україні в періоді дії роману (полум'яно-зловісне літо напередодні Першої світової війни) було багато. Не слід однак уважати постаті й особи, що їх зображено в романі «СУЗІР'Я ЛЕБЕДЯ», відповідниками тих, що вже були або стали згодом загально відомими особистостями в історії нашої нації. Асоціативно деякі персонажі роману можуть нагадувати їх, але це не вони. Автентичний лиш фон і стиль тогочасного побуту га ряд епізодичних постатей. Решта — це поетичне видіння автора; це те, що могло бути, а може й було. «Сузір'я Лебедея» — це елегійна згадка про той ідейно наснажений патріотичний прошарок українського суспільства минулої доби, який, внаслідок своїх власних протиріч, не зміг встоятись далеко могутнішим і перспективнішим силам історії.

Юрій Косач

1.

Оленьків дім у саду. А сад — у цвіту — юна, дівоча з'ява, що пахне резедою, півниками, рутою-м'ятою, гвоздикою, перестрічем, півоніями. Сад — снігово-кармазинний ураган, віхола: яблуні, черешні, груші нависли цвітінням аж ломлять старий, блідозеленим мохом підбитий, дощатий паркан. Ще подільниць не було на стежках і алеях, вони й заростають пухкою, ніжною травицею, а малинник і попічник я ще далі — пасіка, все — непройденна хаща. Над ставком, де прозора, янтарна вода й купинами жовтіє латаття та хитаються хисткі лілеї, похилились клени,

акації, розрісся пишно бузок, жасмин, тернина. Іскряться в сонці камінці, золотіє пісок на причалі, а поміж осокою совгнеться водяний вуж та й заскрегочуть, заспівають коники. Цієї весни спишнів цей сад, та й уся садиба, як ніколи; соки аж б'ють із землі на очах, тучні соки прадавньої землі.

Оленько, тільки що вчора приїхавши з Києва, на вакації, побачив, що Мотря, дочка економки Ангелі-ни, встигла вигнатись як дикий дзвоник. Очі стали з темна-сині, великі і таїнні, грудь висока, а коса звилась страшна мов змиюка, взявшись багрянцем. В її голосі раз-у-раз мерехтіли хвильки, мов у лісовому струмку: раз тінна прохолодь, раз — срібний виплеск, зазивний і лукавий. Увечері, мов ненароком, не оглядаючись, вийшла в сад, подалась стежкою аж за альтану, обступлену густим і п'янким бузком, а тоді замайоріла поміж колючим терном і пішла ген аж попід липи, зовсім па краю саду, де гніздилися дрозди та всіляка пташина малеч і був перелаз на дуги.

Може вона цілий день чекала Оленька й виглядала потайки у своєму флігелі, де жила з матір'ю, із-за завіски, того жаданного вечера, що притьмарив би весняний, розспіваний день. І на перелазі, коли стрінулись, Оленько несміливо цілував її і це було як кармазин присмерку за далеким, синім лісом, а там вже здіймалася шура-буря. Мотрин стан був упертий мов тятива, а страшна коса, на присмерку зовсім стемніла, пахла не гвоздиною, а дикою ружею. Оленько цілував її в німі, холодні уста, в зміюччині іскрясті очі, а вона мовчала, хоч і не боронила. Це була маленька жінка, що вже знала ціну гріховності. Оленько — юний і плохий багато дечого не знав, що знала вона, напевно ж була відьминою дочка, що в сокотанні трав, у шепоті квітів, у цвіркоті птахів, у голубиному зітху світання, у тьмяності ночі збагнула таїну життя.

Ще торік була зовсім дівчам, а нині так виструнчіла. Навіть дядько Сила, що стеріг саду в курені, скручуючи цигарку, дивився їй вслід: «Ач, як вигналася дівка, вредна дівка, ой то ж дівка буде, змій не дівка...»

Мабуть було йому за сімдесят, але ходив ажніак не зсутулившись, хоч сам казав, що був і на турецьких і на японській війнах; вицвілого солдацького картуза приламував хвацько, на ба-

кир, сиві вуса підкручував вгору, як бравий вояка; на молодичь споглядав глузливо-зальотно, на всіх інших поблажливо. Був самотній бурлака, тільки й його, що сад та й курінь і вогнище. Шия у нього була посічена дрібними зморшками, огоріла в сонці, груди можуть, аж гуде під розхрістаною сорочкою, а на ній теліпається мідяний хрестик на малиновій стрічці. Шалапут, пустобрех і базікало, любив приказки і чудернацькі історії, а в неділю, коли обступали люди його курінь, всоте розповідав про облогу Карса, крем'яної турецької фортеці та штурм Плевни. А іноді сидів сумирний та тихий, глядів у вогник, що догоряв біля його куреня і Олелькові думалось, що це ось так якийсь древній та старезний вік стиха минається і вже ніколи більше не повернеться.

На лугах сюрчали вертуни, нетлі летіли на відсвіт далекого вогнища, де куняв дядько Сила, гомоніли в ставку жаби, здіймався вітрець і приносив пелюстки яблуневого цвіту. Був у них сум весни, що витлівала і не встигла доспівати своєї пісні. Вона відлітала з білими пелюстками, навіть не натішившись сповна оновою, майнула як солодка, але яка ж коротка, яка не розпізнана мить! А хіба ж і Олельків негрішний, сполохано-юнацький поцілунок і Мотрині німовні, холодні уста і цей дурман тугої коси і глибінь глумливих очей не були тільки миттю, витівкою весняної вогневиці, що спалахнула і згасла, залишаючи одчай і тугу за довершеністю, за осяянням того, що як темінь, як людська жага, незбагнене?

— А пани бояться, — промовила Мотря, дивлячись повз Олелька, либонь так якби про себе, своїм думкам у відповідь, — казали сьогодні, що драгунів із Звягеля сюди присилають. На постій та на лови. Але його все одно не зловлять...

Кого, Мотре?

Сина Гонти, он кого...

Вона сиділа на перелазі, а за ним був стривожений луг, що вже заволікався пухнатою білою імлою і з неї долітали шерехи і притишені гомони, наближалися і стихали голоси птахів, звірів та, хто-зна, яких ще нічних істот. Раз-у-раз квилів бугай, перегувались корустілі, зовсім здалеку, мабуть на узліссі, на нічному пасовищі, іржали коні. Імла вже займала сад, повзла разом

з росою і Мотрине обличчя білілось у синяві, різьбилось камінне, суворе, майже зловісне. За дня люди задивлялись на це обличчя — таких тут було мало і в кого вона вдалася? Мати її була пуцулувата, колобок, а батько, що давно вже помер, як оповідали, був з поляків чи литвинів — непоказний, миршавий, жовчний, худий як трясця.

... Пани думають, що це може конокради або ті, що з Австрії сюди понадилися, та їх половлено, — говорила Мотря, стиха, б'ючи комарів, що злітали на руки і на шию з докучливим скигленням, — а скажи сам, Олельку, навіщо конокрадам підпалювати двори та клуні? Таких розбишак люди самі половили б та стражникам оддали б. Ні, це син Гонти — той що за бідних людей стоїть і ні за що інше. Його ніколи не спіймають, це вже відомо...

— Який це син Гонти? Звідки він взявся? Хто це говорив?

Олелько й справді не знав про що мова і навіть подумав, що й він якоюсь мірою повинен бути стривожений, бо й він також був начебто пан. А може це мова про якихсь інших панів?

— Тобі того не слід знати, але я скажу, — Мотря примкнула очі і мовила безпересталі, як причинна, — люди все дочиста про того Гонтиного сина знають, але мовчать, бо за це тюрма. Він ще молодий, але виростав не тут, а на Волощині, а потім у Туреччині. Коли б пани про це знали, де він був, то ще малим його утопили б, просто в мішок та й воду беркиць. А він до свого строку жив у одного такого турецького старшого чаклуна. Як прийшов його час, то той чаклун каже йому: годі тобі, каже, синку золотими та срібними цяцьками гратися, годі тобі на сопілці грати та отим батіжком баских коней заганяти. Прийшов, каже, тобі час повертатись у свою дідизну, на Україноньку, мовляв, там тебе, каже, народ чекає. І тоді він, той чаклунице, усе йому розказав, а саме про те, як його батечка, отого Гонту, пани в лютому бою на аркана спіймали та як потім з нього пасами шкуру дерли і очі білим залізом вибирали. Нічого про те знав і не чув ніколи той син Гонти, а як почув таку розповідь, то зірвався на рівні ноги і каже: я, мовляв, дякую тобі, то ти мені всю правду розповів, тож тепер шулікою, орлом, полечу, каже, а лютим панам за батька відомщу. Та й не тільки це, але, каже, раз мій бать-

ко за народ, за всіх бідних та нещасних стояв і своє життя за це поклав, то й я, каже за те саме буду битись, покіль мого життя. Ось така вся правда про нього...

Проказавши це, Мотря раптом глянула на Олель-ка і посміхнулась.

— А я б, Олельку, коли б тільки того сина Гонти побачила, дак зразу з ним одружилася б, з ніким, тільки з ним...

Олелько засміявся.

— А якщо б того сина Гонти спіймали та покарали, то що з тобою було б?

— То я з ним би і в тюрюгу і на смерть пішла... От дівчина, — думав Олелько, — яка химерна

суть безглуздя і темряви. Де вибрунчили ці чудернацькі марення, хто нашепотів їй цих нісенітних казок, як зажеврила в цій глухомані, серед блаженної тиші садів, лугів і лісів, серед людей погідних і сумирних, ця зловісна іскра заімлених як ця тривожна, весняна ніч хвилювань, зачарованості якимсь іншим світом, що не був і ніколи не буде дійсним. Пам'ятав її ще підлітком, дівчам, що бігало за орудками між флігелем і садибою, аж ніяк не звертав на неї уваги, бо ж були майже однолітки, навіть не зауважав її, а тільки рік тому, зустрівши несподівано в лісі, сам счудувався, що її зразу не пізнав.

Це було на Колодяжному урочищі, глибоко в лісовій хащі, де від кремезних дубів було аж темно і гілля схилялося над зрубом давнешнього і глибезного колодязя, де било, шепотючи раз лагідно (коли у зруб закрадались промені), раз бурхливо-гнівно, підземне джерело. Води з цього колодязя не брали. Казали, що тут колись у давнину було капище, в якому люди молилися ще Симарглові, Дажбогові та Велесові і, щоб облагодіяти їх у гніві, жертвувано їм молодих дівчат та юнаків і вкидано у цей колодязь.

Дзвоники і лілеї росли в Колодяжному. А тоді Мотря з квіткою в косі, сидючи край зруба, де стиха дзюркотило джерело, радіючи полохливим промінчиком, розповіла йому, що раз у рік, саме перед Юрієм, тутешня князівна, сходила опівночі із замкової башти і скликала вужів з усього Полісся і Погориння і сповзалися вони звідусіль і вилися перед князівною, а один вуж, з золотою короною на голові, замінявся у юнака і з ним танцюва-

ла князівна до світанку. Танцювали і вужі, а їх свист і шипіння відлунювали на увесь ліс, на все урочище Колодяжне чудесною музикою.

Може й ти — гадюча князівна, Мотре, — проказав тоді задумано Олелько, — може тобі тисячу літ...

Хіба ні, — озвалась, мов з далека-далека, Мотря, — та ж мені тільки шіснадцять...

Вона й тепер, на перелазі, сміялась вже земним посміхом. Вона дивилась на нього з імли з глумом. Та ж він був ще надто юний, такий нерішучий, несмілий коханець. Від його поцілунків не ставало ні тьмяно, ні п'яно. Вона знала, що не йому пробудити, визволити її жагу з крижаного полону.

Це був ще тільки легіт, що бентежив пелюстки лісових лілей, а не віхола, що нагинає, креше і ламає верховіття дубів так несподівано, так рвучко, що аж завмирає віддих.

Вони пішли сонною алеєю вглиб садиби і Мотря, притулившись до Олелькового ще не мужнього рамені, дивилась поверх тремтливих, посріблених імлюю тополь, що відходили шерогом у морок, дивилась як глузливий місяць — Ситаргл простелив, як і споконвіку, свою сріблисту стежку на зрошеній траві. їй здавалось, що вдвох, з Олельком, чи з глумливим Ситарглом, у хиткому човнику вони плывуть повз мовчазні острівці хмарин.

Дядько Сила ще не спав у дальньому куті саду. Він все ще сидів біля вогнища, сердито бубонів, вигортаючи ще яскріючу жаринку. Величезний кажан пролетів, мало що не черкнувшись крилом об дядькову шапку. «А, спламени тебе...» сказав дядько Сила. Пташка в гущавині крон завовтузилась і загомонала. Бралось на світання.

II.

На світанні таки пішов дощ, але незабаром проясніло і сад аж горів від свічіння діамантових краплин. Черемха пишно розцвіла тієї ночі перед Олельковим вікном, стала ще пухнатішою і запах її вривався в покої. У великому будинку всі кімнати були зранку напрочуд просторі, ще сонно-гулкі, виложені соняшними проміннями. Із своєї кімнати Олелько пройшов у ідальню, де

ЗМІСТ

СУЗІР'Я ЛЕБЕДЯ.....	3
ЕНЕЙ ТА ЖИТТЯ ІНШИХ.....	232
СЕНЙОР НІКОЛО.....	334